

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doktora Öğrencisi
Mine ÖZER

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih
Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.
Email: kelesmn@gmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0321-1191

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 15/04/2024 14/06/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1468781

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti'nde Yöneten-Yönetilen İlişkileri (1094-1110/1683-1699)

The Ruler-Ruled Relationship in the Ottoman State (1094-1110/1683-1699)

Öz

II. Viyana Seferi ile başlayan 1683-1699 yılları arası, Osmanlı Devleti için siyasi ilişkiler kadar merkez-taşra ilişkisi açısından da önemlidir. Savaş yıllarında merkezin dikkatini daha çok cephelere ve siyasi ilişkilere yönlendirmesi, yerel yöneticilerle reyanın teamüllere aykırı hareketlerde bulunmasına neden olmuştur. Ancak savaş dönemlerinde her ne kadar daha çok savaş merkezli olursa da belli bir nizama sahip Osmanlı Devleti taşra yönetimini göz ardı etmemiştir. Çalışmada, arşiv belgeleri üzerinden yöneten-yönetilen ilişkisi karşılaşılan sorunlar çerçevesinde ele alınmıştır. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin 1683-1699 yıllarındaki genel durumdan bahsedilmiş ardından Osmanlı yönetim anlayışı kısaca izah edilmiştir. Devamında arşiv belgeleri üzerinden yöneten-yönetilen ilişkisi ele alınmış olup merkez, yerel yöneticiler ve reaya arasında yaşanan olaylar, belgelere yansıyan problemler ve merkezin bu problemlere yaklaşımı değerlendirilmiştir. Belgelerden elde edilen konular devlet görevlilerinin suiistimalleri, haksız veya nizama aykırı uygulamalar, vergi toplanmasında yaşanan sorunlar, merkezin asayişini sağlamaya yönelik önlemleri şeklindedir. Böylece taşrada yaşanan sorunların tespitinin yanında sorunların çözümüne yönelik konuları içeren belgeler de çalışmada kullanılmıştır

Anahtar Kelimeler: Yöneten, Yönetilen, Taşra

ATIF: ÖZER, Mine, "Osmanlı Devleti'nde Yöneten-Yönetilen İlişkileri (1094-1110/1683-1699)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/2 (Haziran 2024), s. (147-164)

CITE: ÖZER, Mine, "The Ruler-Ruled Relationship in the Ottoman State (1094-1110/1683-1699)", *Journal of History and Future*, 10/2 (June 2024), pp. (147-164)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

The years between 1683 and 1699, which started with the II. Vienna Campaign, are important for the Ottoman State in terms of center-country as well as political relations. During the war years, the center's attention was directed to the fronts and political relations, it has affected the local administrators and the reaya to act against the rules. However, the Ottoman State, which had a certain order did not ignore the provincial administration, although it was more war centered during the war periods. In the study, the relationship between the ruler and the ruled over archival documents has been tried to be explained within the framework of the problems encountered. Firstly, the general situation of the Ottoman State in the years 1683-1699 was mentioned, and then the understanding of management was discussed. After the definition of concepts such as power and authority in relation to administration, the Ottoman understanding of administration was briefly explained. Afterwards, the relationship between the ruler and the managed through archival documents is discussed the events between the center, local administrators and the reaya, the problems reflected in the documents and the approach of the center to these problems were evaluated. The subjects obtained from the documents are abuses of state officials, unfair or illegal practices, problems in tax collection, and the measures of the center to ensure public order. Thus in addition to the determination of the problems experienced in the country, the documents containing the actions to solve the problems were also discussed.

Keywords: Ruler, Ruled, Country

Giriş

1 7. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin birtakım değişiklikler yaşadığı, devletin hemen her alanda sorunla karşılaştığı bir yüzyıl olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzyıl içerisinde Köprülüler döneminde bir istikrar sağlanmışsa da devletin içinde bulunduğu şartlar ve yeni gelişmeler çerçevesinde cereyan eden olaylarla kalıcı bir sonuç elde edilememiştir. 1683 yılına giden sürece bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle farklı münasebet içerisinde olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki siyasi ilişkilerinde en önemli devletlerden biri Avusturya'dır. Avusturya ile 1664 yılında Vasvar Antlaşması imzalanmış olup II. Viyana kuşatmasına giden süreçte Avusturya bu antlaşmanın bozulmamasını istemiştir. Fakat 1683 yılında kuşatma gerçekleşince antlaşma geçerliliğini yitirmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın veziriazamlığı döneminde gerçekleşen kuşatma, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Veziriazam, II. Viyana Seferi sonucunda Osmanlı Devleti'nin gücünü Avrupa ortalarına kadar götürmeyi, Habsburgları ise ortadan kaldırmayı düşünmüştür¹. Bu seferden dönemin padişahı olan IV. Mehmed habersiz olup Viyana üzerine sefer yapılacağını bilmesi durumunda izin vermeyeceğinden söz etmiştir².

1 Abdülkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 246.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3/1, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 445.

Sefer sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya, Venedik ve Lehistan'ın yer aldığı Kutsal İttifak kurulmuştur. Rusya, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan faylanmak ve kendi yararına kazanımlar elde etmek istemiştir. 1686 yılında kendi çıkarları için ittifaka katılan Rusya'nın ardından Osmanlı Devleti aynı anda farklı cephelerde savaşmak durumunda kalmıştır. İttifakta yer alan diğer devletler, Rusya'nın savaşta bulunmasıyla Osmanlı'nın, Kırım'dan yardım almasının engelleneceği düşüncesine sahip olmuşlardır³. İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin münasebeti bu süreçte dostane bir biçimde ilerlemiştir. İngiltere, barış görüşmelerine önyak olmaya çalışmıştır. İngiltere'nin arabuluculuk çalışmaları Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürmüştür, Osmanlı tarihinde giderek bir gelenek oluşturmuş ve hatta dayatma derecesine varan bir durum olarak devam ettirilmiştir⁴. 16 yıl süren savaş neticesinde Osmanlı Devleti, tarihte her alanda Doğu'yu geride bırakmış ve Avrupa'nın bütün teknik üstünlüğünü benimsemiş, meydana çıkan yeni kuvvetler dengesini ancak bu uzun uğraşı sonunda tanımıştır⁵. Sefer yenilgi ile sonuçlanmış olsa da galibiyet içeren kısımları da olmuştur⁶. Bu savaş sonunda 1699 yılında ittifak devletleriyle (Rusya ile 1700) Karlofça Antlaşması imzalanmıştır⁷.

Savaş yıllarında yaşanan siyasi ilişkiler devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda cereyan ederken Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu da pek iyi değildir. Uzun süren savaşlar, isyanlar ve bunlar için harcanan paralar bütçeyi zorlayan durumların başında gelmektedir. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha evvelinde rastlanılmayan bir tarzda bütçe açıkları meydana gelmeye başlamıştır⁸. Bütçe açığının ortaya çıkma nedenlerinden biri olarak taşrada toplanan verginin merkeze aktarılmaması/aktarılamaması gösterilebilir. Yaşanan iktisadi sorunlara yönelik birtakım önlemler alınmaya çalışılmıştır⁹. Yaşanan iktisadi ve siyasi sorunlar, halk üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Yerel yöneticilerin bazıları mevcut durumdan faydalanıp reyaya baskı uygulamıştır. Bu baskı genellikle vergi hususunda olmuştur. Fazla vergi talepleriyle karşılaşan reaya ya isyan etmiş ya da yerlerini terk ederek kendini durumdan kurtarmaya ve çıkar yol aramaya çalışmıştır.

Yerel yöneticiler de merkez tarafından yönetilen ve merkezden gelen emirleri uygulamakla görevli kişilerdir. Bu anlamda yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki üç temel açıdan ele alınacaktır. Birincisi merkez-taşra ilişkisi bağlamında merkezi yönetim ve yerel yönetim arasındaki yöneten-yönetilen ilişkisi, ikincisi yerel yönetim ve reaya arasındaki

-
- 3 Muhammet Şen, "Rusya'nın Kırım'ı İşgal Teşebbüsleri Karşısında Kırım Hanlığı Kuvvetlerinin Perekop Zaferi (1689)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12(1), 2012, s. 507.
  - 4 Abdülkadir Özcan, "İngiltere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 303.
  - 5 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C. 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 198.
  - 6 Mustafa Turan, "II. Viyana Muhasarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözüm", *OTAM*, C. 9(9), 1998, s. 403-404.
  - 7 Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 504.
  - 8 Ali Rıza Gökbunar, "Celâli Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi*, C. 14(1), 2007, s. 7.
  - 9 Mine Keleş, *XVII. Yüzyıl Sonlarında Trabzon'da Yaşanan Asayiş Sorunları (1692-1700)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2019, s. 30-33.

yöneten-yönetilen ilişkisi, üçüncü ise merkez ve reaya ilişkisidir. Çalışmanın amacı; merkez, yerel yönetim ve reaya arasındaki ilişkinin nasıl yürütüldüğünün tespit edilmesidir. Böylelikle savaş yıllarının yönetimde bir etkisinin olup olmadığı, yöneten-yönetilen ilişkisinin nasıl cereyan ettiği açıklanmaya çalışılacaktır. Savaş yılları içerisinde merkez-taşra ilişkisi nasıl olmuştur? Hangi konular merkezde görüşülmüş ve taşraya iletilmiştir? Taşradaki idarecilerin kendi aralarında veya halkla ne gibi sorunları olmuştur? Savaş döneminde olunması nedeniyle suistimal edilen durumlar yaşanmış mıdır? gibi soruların cevabı elde edilen belgeler üzerinden verilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada ilk olarak Osmanlı yönetim anlayışından söz edilecektir. Yöneten-yönetilen ifadelerinin içerdiği kavramlardan ve Osmanlı yönetim felsefesinden söz edilerek merkez ve taşra teşkilatından kısaca bahsedilecektir. Bu konular hakkında detaylara girilmeyecek daha çok yöneten ve yönetilen ilişkileri, arşiv belgelerinden hareketle ele alınacaktır. Arşiv belgelerinden elde edilen veriler yorumlanırken gerekli olan durumlarda konu hakkında açıklamalar yapılacaktır. Bu veriler ışığında 1683-1699 savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı taşra problemlerine örnekler verilmeye ve örnekler üzerinden birtakım sonuçlara ulaşılmak amaçlanmıştır. Yöneten-yönetilen ilişkisini savaş sürecinde yaşanan sorunlar ve çözümler üzerinden ortaya koymaya çalışarak literatüre katkı sağlaması düşünülmektedir.

1. Osmanlı Yönetim Anlayışı

Yönetenler, meşru bir hakka sahip olarak idareyi elinde bulunduranlar, yönetilenler ise yöneten grubun emirlerine uymakla yükümlüdürler. Bu itaat durumu gönüllü olsun ya da olmasın burada bir mecburiyetten söz edilebilir. Tarihte yöneten-yönetilen ilişkilerinin hep var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hangi yönetim anlayışı benimsenmiş olursa olsun geçmişten günümüze daima emir veren bir grup ve emre uymakla görevli diğer bir grup mevcuttur¹⁰. Yönetimde her zaman birilerinin var olması gerekliliği, toplumdaki düzeni sağlama adınadır. Toplumdaki düzeni sağlamayı amaç edinen otoritenin varlığı gerekli olmuştur¹¹.

Yöneten-yönetilen ilişkisinde ifade edilmesi gereken bazı kavramlar vardır. Bu kavramların izahı iki grup arasındaki ilişkiyi anlamak için gereklidir. İlk olarak iktidar kavramına bakılacak olursa bu kavram en basit ifadeyle başkalarının üzerinde etkin olma ve karar alma yetkisine sahip olma şeklinde tanımlanabilir. Kavram oldukça fazla farklı görüşe ve tartışmaya sahiptir.¹² İktidar tanımı türlerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin sosyal iktidar, bir insanın bir başka insanı etkilemesiyken siyasi iktidar, egemen iktidar olup son kararı veren ve sınırlandırılmayıdır¹³. Geleneksel iktidar, yalın iktidar ve devrimci iktidar tanımlamaları da bulunmaktadır. Geleneksel iktidarın dinsel/din dışı inanışlardan yararlanarak hükümdara karşı olmanın kötü olduğunu vurgulayan ve saygıyı

10 Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1986, s. 7.

11 Adem Çaylak, *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 18.

12 İktidar konusuna dair tartışmaları ele alan, konuya farklı açıdan bakarak kendine göre tanımını yapan Steven Lukes, eserinde iktidar konusunu kavramsal anlamda ele alarak tartışmıştır. Kitabın sonunda ise iktidar konusuna dair yapılmış çalışmalar üzerinden bir literatür sunmuştur bkz. Steven Lukes, *İktidar Radikal Bir Görüş*. Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

13 Çaylak, a.g.e., s. 22- 23.

içeren özellikleri bulunur¹⁴. Yalın iktidar, herhangi bir onaya ve geleneğe dayanmazken devrimci iktidar yeni inanç ve düşünceyi içermektedir¹⁵. Yöneten-yönetilen ilişkisinde önemli kavramlardan bir diğeri olan otorite ise meşru iktidar olarak kabul edilmektedir. Yönetilenlerin, yönetenlerin iktidarının meşru olduğunu kabul ettikleri iktidar tipi otorite olarak belirtilmektedir¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde yöneten-yönetilen anlayışı üzerine farklı düşünceler mevcuttur. Bu düşüncelerde, *Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)*, *Feodalizm*, *Patrimonyalizm* en çok üzerinde durulanlar arasındadır. ATÜT, Karl Marx tarafından Doğu toplumlarında yer alan bir yönetim anlayışını ifade etmek için kullanılmış bir tanımlamadır. Osmanlı'yı da bu toplumlara dahil etmiştir. ATÜT, Doğu ile Batı devletlerinin birbirlerinden farklı olduğunu konu edinmektedir. Batılı düşünürlere göre ATÜT yapısına sahip olan Doğu devletleri statik Batı devletleri ise dinamiktir. Bundan hareketle de Doğu toplumlarının bir tarihi olamayacağı savunulmaktadır. Osmanlı'nın ATÜT içerisine dahil olduğunu düşünen Türk araştırmacılarının ise burada Doğu toplumlarının tarihi olamamasından ziyade Batı'dan farklı olunması ve özgünlükten bahsedilmesinden etkilendikleri düşünülmektedir¹⁷.

Feodalizmle ilgili olarak yönetim biçimi, siyasi ve ekonomik bir olgu, kölecî bir sistem gibi çeşitli görüş ve düşünceler mevcuttur. Feodalizm, hiyerarşik bir düzen içerisinde feodal beylere, özellikle askeri hizmet karşılığı, tahsil edilmiş toprakları ve bu topraklara bağlı serfleri ifaden eden ve siyasi boyutu olan bir düzen olarak ifade edilmektedir¹⁸. Osmanlı Devleti'nde feodal bir düzen olup olmadığı tartışma konusudur. Feodal düzenin Osmanlı'da olmadığını savunanlar genellikle aynı noktalara vurgu yapmaktadır. Feodal bey ile serf arasındaki ilişkinin tımarlı sipahi ve reaya arasında olmadığı, reayanın serflerden daha özgür bir yaşama sahip olduğu, feodal bey yargılama yetkisine sahipken Osmanlı'da bu yetkinin kadıda bulunduğu, feodal düzende merkezi otoritenin bulunmayışı ve İslam'ın köleliğe karşı oluşu gibi farklar üzerinden izah edilmeye çalışılmıştır¹⁹. Patrimonyalizm, Max Weber'in ideal tip olarak çizdiği otorite tiplerinden geleneksel otoriteye denk gelen bir yönetim biçimidir²⁰. Patrimonyalizmde ülke-devlet yöneticinin mülküdür. Yasaların rolü daha sınırlı olup bu sebepten yasanın yerini çoğu kez kişilerarası özel anlaşmalar almaktadır²¹. Osmanlı yönetim biçiminin tek bir tiple açıklanmasının mümkün olmadığını bu sebeple de en uygun biçimin patrimonyal sistem olduğu düşüncesi bulunmaktadır²².

14 Bertrand Russell, *İktidar*, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İzmir, 2021, s. 36.

15 Russell, a.g.e., s. 37.

16 Çaylak, a.g.e., s. 25.

17 ATÜT savunan araştırmacılar olduğu gibi bunu reddeden veya hiç söz etmeyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Konu hakkındaki çeşitli görüşleri ve tanımlamaları içeren örnekler için bkz. Çaylak, a.g.e., s. 55-60; Suna Başak Avcılar, "Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda", *Bilig*, C. 22, 2002, s. 1-5.

18 Halil Cin-S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1995, s. 5.

19 Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Servaj Var mı idi?", *Belleten*, C. 20 (78), 1956, s. 237-246; Cin-Akyılmaz, a.g.e., s. 380-390.

20 Çaylak, a.g.e., s. 61.

21 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 213.

22 Mardin, a.g.e., s. 207.

Yönetim sistemlerinden kısaca bahsettikten sonra Osmanlı yönetim anlayışının özelliklerine bakmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti, merkeziyetçi bir anlayışa sahiptir. Merkeziyetçilik, bütün işlerin tek yerden yönetilmesi manasına gelmektedir. Merkezi yönetim yetkisinin sahibi olan padişah bu yetkilerinde veziriazam, kazasker ve şeyhülislamı kullanmıştır. Merkezdeki en büyüğünden, en uzak köydekine kadar devletin bütün yöneticileri, hükümdarın kullarıdır²³. Padişah, her ne kadar karar mercii olsa da devlet adamlarının fikrine ihtiyaç duymuş ve gerektiğinde istişare için müracaat etmiştir. Bunun için de Divan adı verilen meclis oluşturulmuştur²⁴. Bütün sorunlar Divan'da görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Karar verme yetkisine sahip olan padişahın bu yetkisini kısıtlayıcı unsurlar da bulunmaktadır. Şeri hukuk ve örfi hukuk kaidelerinin padişahların karar verme süreçlerinde etkili olduklarını ifade etmek mümkündür²⁵.

Osmanlı Devleti, kendinden önce kurulmuş olan Türk-İslam devletlerini birçok alanda örnek almıştır. Yönetim anlayışında da buna benzer bir durum söz konusudur. Fakat burada belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti örnek aldığı konuları kendine has bir hale getirmiş ve şartlara göre düzenlemiştir. Osmanlı Devleti, İslamiyet'in kabulünden önceki ve sonraki Türk devletlerinin devlet ve yönetim anlayışının bir sentezini oluşturmuştur. Vergi verenlerin korunması anlamında adaletin sağlanması, Mezopotamya uygarlıklarından beri Ortadoğu devletlerinde en önemli hükümet işlevi olarak görülmektedir²⁶. Adaletin sağlanmasını temel alan yönetim felsefesi ise Daire-i Adliye şeklinde ifade edilmektedir. Adalet dairesinin temel noktaları bulunmaktadır. Bunlar adalet, devlet, şeriat, hükümlerlik, ordu, servet, halk şeklindedir. Bahsedilen bu hususlar toplum yapısının temel dayanakları olup birinde bir sorun olduğu vakit diğerlerine de sirayet etmektedir anlayışı mevcuttur²⁷. Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde de uygulanan bu devlet kuramı ve yönetim anlayışında adalet, tebaanın iktidar temsilcilerinin kötü davranışlarına karşı, özellikle de yasa dışı vergi alınmasına karşı, korunmasıdır²⁸. 17. yüzyılda birçok alanda olduğu gibi, merkeziyetçilik anlayışında birtakım değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Mutlak iktidar sahibi hükümdarlık anlayışının yerine, seferlere gitmeyen, iktidarını hane halkına devreden padişah profilinin oluşmasından ve bunun Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren başladığından söz edilmektedir²⁹. Merkezi otoritede meydana gelen değişimi elbette ki sadece bir konu üzerinden açıklamaya çalışmak, tek bir nedene bağlamak yanlış olacaktır. Uzun süreli savaşlar, iktisadi ve sosyal alanda yaşanan sıkıntılar da merkezi otoritenin

-
- 23 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, C. 38, 1974, s. 661.
- 24 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 7
- 25 Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 1, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, s. 143.
- 26 Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 94.
- 27 Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 2, İstanbul, 1999, s. 444.
- 28 Abdülkadir Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", *Akademik Bakış*, C. 5(9), 2011, s. 143.
- 29 Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", *Gazi Akademik Bakış*, C. 3(5), 2009, s. 30-31.

yaşadığı değişimde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde yöneten ve yönetilen olarak iki grubun varlığından söz edilebilir³⁰. Bu iki grup da kendi arasında başka gruplara ayrılmaktadır. Yöneten diğer bir adıyla askeri sınıf içerisinde saray halkı, seyfiye, kalemiye ve ilmiye sınıfına mensup kişiler vardır. Yönetilenler ise reaya olarak adlandırılan gruptur. İki grubu birbirinden ayıran temel fark ise vergi konusudur. Askeriler hükümdarın yetkisini taşıyan görevli kişiler olup vergiden muafken yönetilenler ise üretim veya ticaretle meşgul olup vergi ödeyenlerdir. Osmanlı Devleti'nde yönetici grup ehl-i örf ve ehl-i şer olarak adlandırılmaktadır.³¹ Taşrada ehl-i örf ya da seyfiye denilen görevliler içerisinde beylerbeyi, sancak beyi, subaşı, tımarlı sipahi gibi kişiler yer almaktadır. Ehl-i şer ise ilmiye sınıfı mensupları olup taşra yönetiminde bu grubun içerisinde kadı, imam, naip gibi görevliler bulunmaktadır. İki grup arasında ast-üst durumu yoktur. Ancak sorun yaşamaları durumunda bunu merkeze bildirme, birbirlerini şikâyet etme hakları vardır. Merkeze yansıyan bir sorun Divanda görüşüldükten sonra bir sonuca bağlanır ve taşraya verilen karar bildirilir. Böylece bir düzen dahilinde yönetim gerçekleştirilmeye çalışılır.

2. Yöneten-Yöneten İlişisine Dair Belgelere Yansıyan Olaylar

2.1. Ehl-i Örf-Ehl-i Şer Gruplarıyla İlgili Örnekler

Ehl-i örf ve ehl-i şer mensubu olanlar taşra yönetiminde en önemli kişilerdir. Görev alanları farklı olsa da birbirleriyle yönetsel ilişkileri bulunmaktadır. Kadı, beylerbeyi, sancak beyi, müftü ve cizyedar gibi görevlilere ait kayıtlar bu başlık altında ele alınmıştır. Bu kişilerin görevleri taşrada asayışı ve düzeni sağlamak olsa da şekavet, görev ihmalî ya da suistimalleri, fazla para talepleri gibi konular belgelerde karşılaşılan sorunlardır.

Taşra yöneticileri arasında en önemlilerinden biri olan kadı, idari ve hukuki görevleri bulunan bir devlet görevlisidir. Kadı, hakimü's-şer, mahkeme-i şeriyye reisi, ahkam-ı şeri şerife göre herkese muhakeme ile hükmeden kişi şeklinde de tanımlanmaktadır³². Belgelerde kadı ile ilgili karşılaşılabilecek konulardan biri haksız ya da uygunsuz karar vermiş olmasıdır. Her ne kadar kadının yerel mahkemede söz ve karar hakkı bulursa da haksızlığa uğradığını düşünen kişilerin bunu merkeze bildirme ya da şikâyet etme hakları bulunmaktadır. 1688 tarihli bir belge Diyarbakır'da bir vakıf mütevellisinin suçu ve aykırı bir davranışı yokken Diyarbakır kadısı tarafından görevinin elinden alınması ve görevine geri dönebilmesi için berat talep edilmesi konusunu içermektedir³³. Burada söz konusu kadının bir kişiyi görevinden suçsuz yere azlettiği anlatılmakta fakat kişinin suçsuzluğunun ispatına dair bir bilgi veya kadıya yanlış kararından dolayı herhangi bir ceza verilip verilmediği bilinmemektedir. Dolayısıyla kadının yanlış bir karar sonucu kişinin görevini sonlandırdığı söylenemez. Bu belgeden net bir biçimde çıkarılabilecek sonuç kişilerin haksızlığa uğradığını düşündüklerinde, haksızlığı yapmakla itham ettikleri kişi adaleti sağlamakla görevli kişi dahi olsa, merkeze şikâyet edebilmesidir. Şikâyet hakkı, reaya veya

30 Konu hakkında detaylı açıklamalar için bkz. Yediyıldız, a.g.e., s. 444-481.

31 Osmanlı eyalet teşkilatına dair detaylı açıklamaların bulunduğu çalışmalar için bkz. İpşirli, a.g.e., s. 221-238; İsmail Özçelik, *Devlet-i Aliyye'nin Taşra Yönetimi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016, s. 21-49.

32 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1029.

33 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA-e), Defter No. 1288, 109.

askeri kimse olmasına bakılmaksızın herkesin sahip olduğu bir haktr³⁴.

Kadınların görevlilere müdahalede bulunması, azletmesi, kişilerin görevlerini yapmalarına engel olunması belgelerde rastlanan konular arasındadır. Vakıf yönetimiyle ilgili olarak ya da vakfa müdahale edilmesi durumları belgelerde sıklıkla yer almaktadır³⁵. Kadının şikâyet edildiği belge 1690 tarihli olup ahali bu görevlinin kendilerine zulmettiğinden bahsetmektedir³⁶. Bu belgede kadının kalebend edilmesi kararının verildiği görülmektedir. 1693 tarihli bir diğer belgede de mahkeme naibi olan kişinin *zulüm ve fesadı sabit olduğundan* yani kanuna mugayir davranışlarda bulunduğu keskin olması sebebiyle kalebend edilmesine karar verilmiştir³⁷. Antalya müftüsünün halka zulmettiğine yönelik ahalinin arzuhaline binaen oluşturulan kayıta da müftünün sürgün edilmesi cezasının verildiği görülmektedir³⁸. İdari, hukuki ve mülki görevleri bulunan kadı hakkındaki bu belgelere bakıldığında haksız uygulamalarda bulunduğu görülmektedir. Halbuki en önemli görevlerinden biri olan adaleti sağlama görevini kendilerinin ihlal ettiği bu belgelerden anlaşılmaktadır.

Osmanlı hukukunda ehl-i örfün yani yerel yöneticilerin halka karşı hoş olmayan tavırları genel bir tanımlama olan zulüm kavramı ile ifade edilmiş olup içinde birçok suç barındırmaktadır³⁹. Yöneticilerin zulmü karşısında verilen cezalar farklılık göstermektedir. Sopa cezası, görev yerinin değiştirilmesi veya azledilmesi gibi hafif suçlar yanında, hapis ve kürek cezaları, sürgün ve idam cezası gibi ağır cezalar da verilmiştir⁴⁰.

Taşra teşkilatının bir diğer önemli görevlisi, eyaletin askeri ve idari amiri olan beylerbeyine 17. yüzyıldan itibaren vali de denmiştir⁴¹. Beylerbeyi, merkezi idareyi temsil eden bir yerel yönetici olarak, yönetimde ve idarede haksızlık, adaletsizlik yapmaması hatta bunların yapılmasını engellemesi gereken bir konuma ve göreve sahiptir. Lakin her ne kadar görevleri bu olsa da suistimal edildiğini gösteren olaylar mevcuttur. 1689 tarihli Mühimme defterine ait bir kayıta eski Sivas beylerbeyinin yanına başka eşkıyaları da alarak eşkıyalık yapmasından söz edilmektedir. Bu kişilerin buldukları yer bildirilerek yakalanmaları ve verilen fetva gereği yok edilmeleri belirtilmektedir⁴². Fetva, sözlük anlamıyla bir olayın hükmünü açıklayan, hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevaptır⁴³. Eşkıyalık, kamu düzeni, emniyet ve asayişin sağlanmasına, kişilerin malının ve canının, seyahat özgürlüklerinin korunmasına engel olduğundan dinen büyük günahlar, hukuken de büyük

34 Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 65.

35 TSMA-e, Defter No. 957, 92; TSMA-e, Defter No. 754, 82.

36 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), Defter No. 99, 259.

37 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 103, 289.

38 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 110, 1995

39 Keleş, a.g.t., s. 19.

40 Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, s. 28-31.

41 Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 69.

42 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 98, 387.

43 Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 486.

suçlar arasında sayılmıştır⁴⁴. Dolayısıyla bu suç türünde genellikle af olunmamakta ve toplum huzurunu bozan kişilere müsamaha gösterilmemektedir. Bu konuya başka bir örnek daha vermek gerekirse, 1692 tarihli belgede eski Malatya beylerbeyi olan Kara Polad adlı kişinin halka zulmetmesinin dayanılmaz seviyeye gelmesinden dolayı katledilmesinin emredildiği görülmektedir⁴⁵. Devamındaki kayıt da aynı konuyla ilgili olup beylerbeyi kethüdasının yakalanarak Ankara kalesinde hapsedilmesi ve yanındaki bölükbaşıyla eşkıya taifesinin haklarından gelinmesi emredilmiştir⁴⁶.

Kayıtlardan anlaşıldığı üzere eşkıyalık yaparak halka zulmetmenin kolay affi olmayan suç olarak görülmesinin yanı sıra genellikle sert ve kesin cezalar içermektedir. Ancak bazen farklı ceza biçimlerine de rastlanmaktadır. Ceza türündeki değişiklik suçun işleniş biçimine-türüne göre değişmektedir. Osmanlı hukukunda bir kişiyi bir suç ile itham edebilmenin bazı kaideleri bulunmaktadır. Bu kaideler her suçta değişiklik göstermekte ve kendi içinde bir düzeni barındırmaktadır. Örneğin eşkıyalık suçu, İslâm hukukçuları tarafından suçun gerçekleşmiş sayılabilmesi için aleni bir biçimde ve şiddet kullanılarak işlenmiş olması gerektiği düşüncesindedirler ki bu durum hırsızlık suçu ile eşkıyalığı birbirinden ayırmaktadır⁴⁷. Yalnızca yol keserek kamu düzenini bozup huzursuzluğa neden olan kişilere hapis, yol keserek kişilerin malını alması durumunda ise sağ eli ve sol ayağı kesilmesi gibi cezalar eşkıyalık suçuna verilen cezalar arasındadır. Ancak bunlara ek olarak bir de şiddet içerikli eylem barındırması durumunda ise verilecek ceza devlet başkanına bırakılmıştır. Burada da eşkıyalığı adet haline getiren ve sürekli huzursuzluğa sebep olanlara verilecek olan cezanın katledilmeleri, ortadan kaldırılmaları şeklinde tercih edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu cezanın tercih edilmesinin sebebi nizamın, huzurun ve asayişin sağlanmasına yöneliktir. Çünkü eşkıyalığı âdet haline getirmiş kişilerin bu işi sürekli yapmaları toplumda güvensizliğe, huzursuzluğa ve düzensizliğe sebep olduğundan sorunu çözenin tek yolu sorunu ortadan kaldırmak olarak görülmektedir.

İşlenen bir suç karşısında bir cezanın verilebilmesi için suçun kesinliği şarttır. Dolayısıyla devlet görevlisi olsun ya da olmasın bir kişiye ceza verilecekse suçun ispatına dair şüphe varsa bunun araştırılması öncelikli olarak yapılması gerekmektedir. Verilecek ceza hususuna dair merkezden gönderilen emirler dışında konunun araştırılmasına yönelik kayıtlar bu durumun uygulanışını göstermektedir. 1690 tarihli belgede eski sancak beyi olan Mustafa adlı kişinin zulmettiğine yönelik iddiaların olması sebebiyle mahkemede konunun görüşülmesi için merkeze gönderilmesi belirtilmektedir⁴⁸. Aynı tarihli başka bir kayıta sancak mutasarrıfı olan İbrahim Paşa adlı kişinin halka zulmettiğine yönelik konunun idari ve hukuki yönden araştırılması⁴⁹, 1695 tarihli başka bir kayıta Beylerbeyi olan kişinin ahaliye zulmettiği ve zorla akçelerini aldığı yönündeki merkeze yapılan

44 Ali Bardakoğlu, "Eşkıya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 463.

45 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 102, 618.

46 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 102, 619.

47 Bardakoğlu, a.g.m., s. 464.

48 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 99, 258.

49 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 100, 19.

şikâyetin araştırılması⁵⁰, Diyarbakır valisi olan Ahmed Paşa'nın ahaliye zulmettiği ve yaşanan kavga sırasında birkaç insanın öldüğü olayın incelenmesi ve gerekenin yapılması⁵¹ söylenmiştir. Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere kesinliği veya kanıtı bulunmayan bir olayda öncelikle durumun araştırılarak anlaşılması istenmektedir. Bunun ardından ise verilecek bir ceza var ise bu tespite göre uygulanacaktır. Adaletli yönetimi ilke edinmiş olan bir devletin yaklaşımı bu şekildedir.

Yönetici gruba ceza verilmesi ve onların soruşturulması gibi olaylara ait örnekler belgelerde oldukça fazladır. Bunların yanında farklı bir konu daha vardır ki bu da cezalarının ardından affedilen ya da serbest bırakılanlardır. 1696 tarihli kayıta sancak beyi iken ahaliye zulmettiği için görevinden azledilen kişinin pişman olmasından söz edilmiş olup bu sebeple devlet hizmetinde olması şartıyla affedilmesine kanaat getirilmiştir⁵². Belgeye bakıldığında kişinin devlet hizmetinde olması şartıyla affedilmesinden söz edilmektedir. Kişilerin devlet görevlisi haline getirilmesinin bir nevi o kişiyi kontrol etme ve böylelikle asayişin sağlama şeklinde bir adım olduğu düşünülebilir. Bu devletin gerekli gördüğü durumlarda uygulayabileceği bir stratejidir. Aynı tarihlerdeki bir başka belgede ise Levent taifesi suçlarının affedilmesini ve sefere iştiraklerinin kabulünü istemektedirler. Burada verilen karar ise cihada katılmaları şartıyla aman verilip affedildikleri şeklindedir⁵³.

1696 tarihli başka bir kayıta cizyedarlık yapan kişinin görev suistimali olduğuna yönelik İstanbul zindanında 60 gündür hapsedilmesini anlatan bir arzuhal ile orduyu hümayuna yazmış, suçu bulunmadığını, cizyeyi teslim ettiğini belirtmiş ve serbest bırakılması için emr-i şerif istemiştir⁵⁴. Bu belge bir görevlinin haksız uygulama neticesinde cezalandırılmasını içermekte ancak olaya dair bir detay barındırmamaktadır. Şöyle ki bu olay cizyedarın suçsuz olduğunu ifade etmesi konusunu anlatıyor fakat neye istinaden hapsedildiği, suçu işlediğine yönelik bir kanıt olup olmaksızın mı bu ceza verildi bilinmiyor. Bu nedenle bazı kayıtlar üzerinden detaylar incelenemediğinden olay da netleşmemektedir. Böyle durumlarda yalnızca mevcut durum hakkında yorum yapılabilmektedir.

Görev suistimali, yetkiyi kötüye kullanma veya emirleri uygulamama bir yöneticinin suçlu bulunacağı durumlardandır. Görev ihmalinin sebebi çeşitli olabilir. Kendi çıkarının bulunması, farklı kişilerle iş birliği yapması temel gerekçelerdendir. Kayseri sancak beyinin merkeze başvurusu ile sürgün kararı verilen kişi ile arkadaşlarının kayırıldığı yönündeki şikâyeti bulunmaktadır⁵⁵. Sancak beyinin bu şikâyetinde olayı detaylı şekilde anlattığı görülürken birlikte olayın gerekli bir biçimde halledilmesini istemektedir.

2.2. Merkez-Taşra İlişkisine Dair Örnekler

Merkezden gönderilen emirlerin incelendiği bu bölümdeki konular çeşitlidir. Daha çok merkezden yapılan uyarılar ya da bir olay hakkındaki emirler bu başlık altında ele alınmıştır. Merkezden gönderilen hükümlerin değerlendirilmesi hususunda asayişin sağlama

50 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 105, 376.

51 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 106, 416.

52 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 1247.

53 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 1124.

54 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 1256.

55 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 110, 1597.

amacı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Merkezin beklentisi nedir? Yerel yönetimden ne istemektedir? Yerel idarecilerin merkezi temsilen görevde buldukları düşünülürse, merkez bu görevlilerden devletin yönetim anlayışına uygun davranılmasını beklemektedir. Herhangi bir yanlışlık, suistimal, ihmalkarlık veya haksız bir uygulama sosyal sorunlara sebep olacağı bilindiğinden mümkün oldukça bunların yaşanmaması amaçlanmıştır.

Merkezi yönetim taşradan ne ister sorusuna verilecek ilk cevap yöneticilerin yetki sınırları çerçevesinde görevlerini ifa etmesidir. Yapılması gerekenleri belirtmesi açısından merkezden gelen emirler mevcut olup bunlar üzerinden merkez-taşra ilişkisi takip edilebilmektedir. Bosna beylerbeyine gönderilmiş bir fermanla beylerbeyinden yapılması istenilenler görülmektedir. Belgede, eyaletin asayiş ve güvenliğinin sağlanması, kale ve devlete ait olan tüm binalarda tamire ihtiyaç duyanların tamir olunması ve işlerin yürütülmesine dair gayret gösterilmesi emredilmektedir⁵⁶. Yerel yöneticilerden merkezin olmasını istediği idari biçime rastlanan bir başka belgede adaletli bir yönetimin olması, reayaya zulmedilmemesi, asayişin sağlanması, görevlilerin kendi yetkileri dahilinde görevlerini ve emirleri yerine getirmesidir. Bu belgede Anadolu'nun sağ kolunda vaki olan kadılara, ayanlara⁵⁷ ve iş erlerine gönderilen genel emirnamede devlet görevlilerinin kanuna uygun hareket etmeleri ve reayaya zulüm ve teaddiden sakınmalar gerektiği belirtilmektedir⁵⁸. Her iki belgeye bakıldığında biri daha dar kapsamlı tek bir görevliye gönderilmişken diğeri daha geniş bir alanda yer alan görevlileri içermektedir. Fakat ikisinde de ortak nokta devlet görevlilerinin, yerel idaredeki görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri hakkındadır.

Merkezden yerel idarecilere gönderilen hükümler/emirler, bir yaptırım ve kontrol görevi görmektedir. Merkezde, yereldeki bir konunun görüşülmesi ve bununla ilgili olarak karar verilmesi, yerel yöneticilere her şeyden haberdar olunduğunu ve her an müdahalede bulunabileceklerini göstermektedir. Dolayısıyla asayiş sağlama açısından bu durum etkilidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yönetimin merkezden çevreye bir düzeni vardır. Bu düzene devlet görevlileri uymak zorundadır. ١٦٨٨ tarihli belgede ahalinin görevlilerin zulmünden korunması için beratlarının yenilenmesine dair sultana yapılan arz, resmî belgelerin karşılıklı ilişkilerde etkin olduğunu göstermektedir⁵⁹. Bu durum asayiş sağlama biçimi olarak da değerlendirilebilir.

Devlet görevlileri zaman zaman birbirlerinin işlerine müdahalede bulunarak yetki sınırlarını aşmışlardır. Kayıtlardan olayın sebebine yönelik bilgi çoğunlukla elde edilememektedir. 1696 tarihli kayıta eşkıyanın bertaraf edilmesiyle görevlendirilen sancak beyinin işlerine karışılmamasıyla ilgili uyarı Karaman valisine yapılmış sadece kişinin

56 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 150.

57 Ayan, Osmanlı Devleti'nde taşra idarecilerinden başka bölgenin ileri gelen kişileri için kişilerini ifade etmek için kullanılmış bir tabirdir. Bkz. Özcan Mert, "Ayan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 195-198. Ayanlarla ilgili olarak ayrıca bkz. Kemal H. Karpat, "The Land Regime, Social Structure, and Modernization in the Ottoman Empire", *Studies on Ottoman Social and Political History*, Ed. Reinhard Schulze, 2002, s. 336-339.

58 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Dahiliye (İE.DH), Defter No. 15, 1371.

59 TSMA.e, Defter No. 6896, 124.

ne ile görevlendirildiği belirtilmiş kısa bir kayıttan ibarettir⁶⁰. Bu belgede görevlinin işine karışılmasına önceden bir uyarı yapılarak ortaya çıkabilecek sorun engellenmeye çalışılmıştır.

1690 tarihli bir kayıt İstanbul kaymakamına ve kadısına hitaben gönderilmiştir. Bahsedilen konu ise cinayet davalarında verilen cezalar şeri hükümlere uygun olmadığı, bunun yerine kürek cezasının uygulandığı yönündeki durumun tespit edilmesidir⁶¹. Şeri açıdan cinayet suçunun cezası kısastır. Kısas, kasten adam öldürme veya yaralama suçunun failinin işlediği fiil cinsinden veya ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını ifade etmektedir⁶². Kısas cezasının uygulanış biçimi bu şekilde olmakla birlikte, Kuran’da kısasın farz kılındığı belirtilmekte, ancak ölen kişinin yakınının bir bedel karşılığında suç işleyen kişiyi bağışlamasından yani diyet ödemesinden bahsedilmektedir.⁶³ Diyet ise işlenen suçun bedeli olarak ödenen paradır. Mahkemelerde cinayet suçuna verilen cezalar daha çok diyet ödenmesi şeklindedir. Fakat burada cinayet davalarında kürek cezası verildiğinden bahsedilmektedir. Kürek cezası, bir suç türüne ait ceza olarak değil, birçok suçun ceza türü olduğu belirtilmekte ve belgelerde bunlara rastlanıldığı ifade edilmektedir⁶⁴. Döneme ve suçun türüne göre verilen cezalarda farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kürek cezasının merkezden alınan kararlar neticesinde cinayet suçlarında da uygulandığı belgelerde mevcuttur⁶⁵. Dolayısıyla daha öncesinde uygulanan bir cezanın uygulanmasına devam edilmesi neden sorun teşkil etmiştir? Bu sorunun cevabı belgedeki açıklamanın az olması sebebiyle bilinmemektedir.

Belgelerde suçta istinaden verilen cezalara, bir olayın araştırılmasına yönelik emirlere ve kararlara rastlamanın yanında bir de mevcut sorun karşısında merkezin sorunu çözmeye ya da engellemeye yönelik tutumları da görülmektedir. Ceza türlerinden olan sürgün ve kalebend⁶⁶, suçun devam etmesini engellemeye yönelik bir tutum olarak değerlendirilebilir. Görevlilere yönelik suçun işlenmesini önlemek açısından emirler verilmiştir. Örneğin Zile kadısına gönderilen bir belgede ahaliye baskı yapan voyvodanın uyarılması hususundan söz edilmektedir⁶⁷. Anadolu Beylerbeyine gönderilen bir belgede Levent taifesinin yaptığı tahribatın önlenmesi konusunda diğer görevlilerle birlikte hareket edilmesi söylenmektedir⁶⁸. Bu tür kayıtların direkt ahalinin huzuru ve düzenini korumaya yönelik emir oldukları

60 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 276.

61 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 99, 167.

62 Şamil Dağcı, “Kısas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 488.

63 Bkz. Kuran, Bakara Suresi, Ayet: 178. Diyet ödenmesine dair başka bir ayet için bkz. Nisa Suresi, Ayet: 92. Adam öldürmede maktulün yakınına kısası isteme yetkisi verildiği ile ilgili başka bir ayet için bkz. İsrâ Suresi, Ayet: 33.

64 Mehmet İpşirli, “Kürek Cezası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 113.

65 İpşirli, Kürek Cezası, s. 113.

66 Kalede hapsedilmiş kişi anlamında kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ömer İşbilir, “Kalebend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 5-7.

67 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 582.

68 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 110, 2614;2932.

söylenbilir.

2.3. Vergi Hususunda Yaşanan Sorunlar

Vergi, bir devletin en önemli gelir kaynakları arasındadır. Toplanan vergiler ihtiyaç durumuna göre değerlendirilmektedir. Vergilerin merkeze aktarılmasında, toplanmasında birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde vergi toplamakla görevli memurların yaşadığı sorunlar yanında görevlilerden kaynaklı yaşanan sorunlar da olmuştur. Vergi hususunda karşılaşılan sorunlar genel anlamda iki başlık altında ele alınabilir. Birincisi devlet görevlilerinden kaynaklı sorunlar, ikincisi ahaliden/reayadan kaynaklı sorunlar. Her iki durum devlet düzenini etkileyen huzursuzluğa ve asayişsizliğe sebebiyet veren durumlardır. Verginin toplanmasında yaşanan bir sorun, merkeze paranın geç ulaştırılması demektir. Özellikle savaş dönemlerindeki nakit ihtiyacı açısından bakılırsa müsamaha gösterilmeyecek bir konu olduğu aşikardır. Devlet, vergi toplanması konusunda yaşanabilecek aksamaları ve sorunları önlemeye çalışmıştır. Örnek olarak cizye vergisi ele alınırsa bu verginin toplanması ile ilgili devlet görevlilerinden kaynaklı olarak yaşanan sorunlar için alınan önlem cizye kağıtları olmuştur. Cizye kağıtları düzenlenerek, her yükümlüden cizyesini alıp kağıdını dağıtmaya ve bu şekilde suistimaller engellenmeye çalışılmıştır⁶⁹. Verilen bu kağıtlar, gayrimüslimin vergisini ödediğinin kanıtı olup gerektiği durumlarda vergisini ödediğinin ispatı olarak kullanabilmiştir. Böylelikle yaşanabilecek suistimaller engellenmeye çalışılmıştır.

Vergi toplamakla görevli olan kişilerin tebaaya karşı baskı uygulaması ya da gereğinden fazla vergi talep etmesi devlet görevlilerinin sebep olduğu sorunlar arasındadır. Konu kapsamı savaş yıllarını içerdiğinden bu gibi dönemlerde asayiş sağlamada sorunlar ve zorluklar yaşanmaktadır. Bulunulan durumdan faydalanmaya çalışan kişilerin olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 1692 tarihli belge Sofya mollasına ve birkaç kadıya hitaben gönderilmiş olup Rumeli beylerbeyi ile diğer sancakbeylerinin, düşmanın işgal ettiği kazalar ahalisinden kanunsuz para talebinde bulunulmaması yönünde emir verilmiştir⁷⁰. Merkezden gönderilen bazı belgelerde bu tür henüz suç olmadan olma ihtimaline karşın uyarılarda bulunulabilmektedir. Bunun sebebi olarak buna benzer olayların yaşanmış olması gösterilebilir. Daha evvelden bu suça benzer durumların yaşanmış olması uyarı yapılmasını gerekli görmelerine neden olmaktadır.

Vergi toplamakla görevli memurların kendilerinden kaynaklı sorunlar olabildiği gibi görevini ifa ederken ahaliden ya da diğer yöneticilerden kaynaklı sorunlarla da karşılaşabilmektedir. Merkezden gönderilen bir emirde cizye toplamakla görevli kişiye engel olunmaması söylenmektedir⁷¹. 1696 tarihli başka bir belgede ise ödemeleri gereken vergiyi ödemeyen kişilerin devlet görevlilerine saldırdıkları ve bu sebeple de yakalanıp cezalandırılması emredilmektedir⁷². Hatta cizyedarın katledildiğine dair olaylar da

69 Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Bellekten*, C. 55 (213), 1991, s. 376.

70 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 104, 261.

71 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 102, 211.

72 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 1444.

mevcuttur⁷³. 1694 tarihine ait bir başka belgede yine vergi toplamakla görevli kişinin darp edildiği, yaralandığı ve bu yaradan öldüğü ifade edilmektedir⁷⁴. Belgelerde yaşanan kavga, darp ya da katletme durumuna kadar geçen sürede olayın oluş şekli anlatılsa dahi sebep açısından detay verilmemektedir. Fakat bu konularda detay verilmese de sebebin vergi ödememekle ilgili çıkan bir tartışma sonucunda olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Yöneticilerin reayaya karşı uyguladıkları zulüm suçlarında vergi toplanması sırasında yapılan haksız uygulamalar ilk sırayı almaktadır. Yöneticiler vergi toplama sırasında kendi uydurdukları vergileri istedikleri gibi, verilmesi gereken vergi için de daha fazlasını talep edebilmişlerdir⁷⁵. Cizye toplanma işlemi suistimal yapan cizye kalemi kisedarının kalebent edildiği⁷⁶, belirlenenden fazla vergi talep edilmesiyle ilgili bir kayıta kadı ve sancak beyinin sorumlu tutulduğu ve yargılanmalarının belirtildiği görülmektedir⁷⁷. Fazla vergi talep edilmesi, merkeze yapılan bir şikâyet ile öğrenilebilmektedir. Kaza halisinin arzuhal ile merkeze bildirilen ve şikâyet edilen fazla vergi talebine merkezden reayanın rencide edilmemesine yönelik emir gelmiştir⁷⁸. 1699 tarihli belgede vakıf reayasından kişiler merkeze arzuhal ederek kendilerinden iki defa cizye talep edildiğini belirtmiş ve bunun düzeltilmesini istemişlerdir⁷⁹.

Sonuç

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıl başlarından itibaren siyasi, iktisadi ve sosyal sorunlarla uğraşmış, klasik devlet düzeninde birtakım değişiklikler yaşamıştır. Devletin sınırları içerisindeki hemen her bölgesinde karşılaşılan sorunlar yöneten-yönetilen ilişkisinde de kendini göstermiştir. Daire-i adliye denilen yönetim anlayışına sahip Osmanlı Devleti, adalet dahilinde bir yönetim olmasına dikkat etmiştir. Merkezin taşradaki temsilcileri olan devlet görevlilerinin doğru ya da yanlış uygulamaları, reayadan kaynaklı yaşananlar ve merkezin sorunlar karşısındaki tutumu arşiv belgelerine yansıyan olaylar üzerinden değerlendirilmiştir. Yöneten-yönetilen ilişkisine belgeler üzerinden yorum yapmak gerekirse, devletin daire-i adliye anlayışına uygun olan bir yönetim olmasına dikkat ettiğini söylemek mümkündür. Halka iyi davranılması, kanuna riayet edilmesi, adalet dahilinde bir yönetimin olması yönünde uygulamalara dikkat edilmiş ve buna binaen emirler verilmiştir. Özellikle devleti temsilen taşrada bulunan yönetici grubun reaya üzerindeki olumsuz davranışları merkezi idarede hoş karşılanmamış, halkın bu yöndeki şikayetleri her zaman dikkate alınmış, gerekli düzenlemeler yapılmış veya yapılmaya çalışılmıştır.

Merkeze yansıyan konular çeşitli olup bu konular yerel yöneticilerin başka görevlilere müdahalesi, reayaya zulmedilmesi, fazla para talepleri, eşkıyalık faaliyetleri şeklinde içeriğe sahiptir. Daha çok yerel yöneticilerden kaynaklı sorunlar merkezde görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Kadı, beylerbeyi, sancakbeyi, müftü, cizyedar gibi görevlilere ait kayıtlarda

73 BOA, İE.DH, Defter No. 17, 1611.

74 Keleş, a.g.t., s. 97.

75 Mumcu, a.g.e., s. 11.

76 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 411.

77 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 108, 950.

78 BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 106, 839.

79 TSMA-e, Defter No. 822, 11.

yetkisini aşan veya kötüye kullanan kişilere rastlanılmıştır. Merkezin suçlara karşılık verdiği ceza türleriyle ilgili örnekler de bulunmaktadır. Bunlar; kalebend, sürgün, katledilme gibi ceza türlerinden ibarettir. Verilen ceza işlenen suç türüne göre değişiklik göstermiştir. Örneğin eşkıyalık yapan kişilerin katledilmesi emri verilmiştir. Görev suistimali yapanlara sürgün veya kalebend cezaları uygun görülmüştür. Cezaların uygulanması suçun kesinlik kazanmasıyla ilgilidir. Bir yerel yöneticinin yanlış bir davranışına dair şikâyet olduğunda öncelikle konunun araştırılması veya kişilerin merkeze gönderilmesi belirtilmektedir. Bu durum göstermektedir ki kişilere verilecek cezanın tespiti için öncelikle suçun tespitinin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Yerel yöneticilerden veya reayadan kaynaklı asayiş sorunları elbette ki yalnızca savaş dönemlerinde ortaya çıkmamıştır. Ancak bu dönemlerde merkezin dikkatini daha çok savaş ve dış siyasete yönlendirmesi kişilerin bu durumu fırsat olarak görüp yararlanmaya çalışmalarına sebep olmuştur. Yerel yöneticilerin reayaya haksız davranışlarında en belirgin konulardan biri vergidir. Vergi toplamada yapılan usulsüzlükler gönderilen emirler veya fermanlarla engellenmek istenmiş, emirlere uyulması gerektiği hatırlatılmıştır. Bu tür belgelerde hem uyarı hem de adaletli yönetimin sağlanması gerekliliğine vurgu oldukça fazladır. Reayaya karşı anlayış, rencide edilmemeleri, yöneticilerin kanuna riayet etmeleri sıklıkla sözü geçen ifadelerdir. Bunların yanında elbette ki reayadan kişilerin de aykırılıkları olmuştur. Vergi memurlarının darp edilmesi, öldürülmesi reayanın vergi ödemekle ilgili durumlarında karşılaşılan olaylardır. Bu tür durumlarda suçun faili gerekli cezaya çarptırılmaktadır.

Merkez-taşra ilişkisinde yerel yöneticilerle ve reayayla olarak iki ayrı ilişki bulunmaktadır. Merkezle yerel yöneticilerin ilişkisine bakıldığında, merkezin bu görevlilerden öncelikle istediği şey görevlerini yerine getirmeleridir. Görev ihmali ya da suistimalinin yaşanmaması adına yetki sınırları net bir biçimde ifade edilmektedir. Başka bir görevliye müdahale olunmaması, ahaliye adaletli davranılması, asayiş sorunlarına karşı dikkatli olunması gibi konular iki taraf arasındaki diyalogun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Merkez ve reaya arasındaki ilişkide merkeze yapılan şikâyetler oldukça önemlidir. Bir haksızlık yaşayan birinin sorununu en yüksek yargı merciine iletebilmesi sorunun çözümünde etkilidir. Merkezin şikâyet sonrasında derhal müdahalede bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şikâyet edebilme hakkı reaya için güven oluşturan bir uygulamadır.

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılda yaşamış olduğu tüm değişimlere ve sorunlara rağmen adaletli bir yönetimin uygulanması gerekliliğinden taviz vermemiştir. Merkezi yönetim adaleti her alanda uygulamak istemiş olmasına rağmen gerek yerel yöneticilerden gerekse reayadan kaynaklı problemler neticesinde adaletin sağlanmasında aksaklıklar olmuştur. Belgelerdeki olayların kaydediliş biçimleri detay barındırmamaktadır. Bu sebeple olayların sebebini ve gelişimini ayrıntılı bir biçimde öğrenmek mümkün olmamakta ve olayların detayına inilememektedir. Detay içermeyen durumlarda Osmanlı devlet ve yönetim anlayışı, şeri ve örfi kanunları gibi bilinen özellikleri üzerinden yorumlanabilmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHM. d., Defter No. 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Dahiliye, İE.DH. Defter No. 15,17.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA-e), Defter No. 754, 822, 957, 1288, 6896.

Diğer Kaynaklar

Armağan, Abdüllatif, “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Akademik Bakış*, C. 5(9), 2011, ss. 139-156.

Atar, Fahrettin, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 486-496.

Avcılar, Suna Başak, “Asya Tipi Üretim Tarzı’na Veda”, *Bilig*, C. 22, 2002, s. 1-28.

Bardakoğlu, Ali, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 463-466.

Barkan, Ömer Lütfi “Türkiye’de Servaj Var mı idi?”, *Belleten*, C. 20 (78), 1956, ss. 237-246.

Cin, Halil-Akyılmaz, S. Gül, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.

Çaylak, Adem, *Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Dağcı, Şamil, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 488-495.

Duverger, Maurice, *Siyasal Rejimler*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1986.

Elibol, Ahmet, “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 3(5), 2009, ss. 21-40.

Ercan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, C. 55 (213), 1991, ss. 371-391.

Gökbunar, Ali Rıza, “Celâli Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Yönetim ve Ekonomi*, C. 14 (1), 2007, ss. 1-24.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliyye*, C. 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

- İnalçık, Halil *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- İpşirli, Mehmet, “Beylerbeyi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 69-74.
- İpşirli, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 1, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, ss. 139-279.
- İpşirli, Mehmet, “Kürek Cezası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, ss. 112-114.
- İşbilir, Ömer “Kalebend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, ss. 5-7.
- Karpat, Kemal H. “The Land Regime, Social Structure, and Modernization in the Ottoman Empire”, *Studies on Ottoman Social and Political History*, Ed. Reinhard Schulze, 2002, ss. 327- 351.
- Keleş, Mine, *XVII. Yüzyıl Sonlarında Trabzon'da Yaşanan Asayiş Sorunları (1692-1700)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2019.
- Lukes, Steven, *İktidar Radikal Bir Görüş*. Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Mert, Özcan “Ayan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 195-198.
- Mumcu, Ahmet *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007.
- Özcan, Abdülkadir “İngiltere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 302-307.
- Özcan, Abdülkadir, “Karlofça Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 504-507.
- Özcan, Abdülkadir, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 246-249.
- Özçelik, İsmail *Devlet-i Aliyye'nin Taşra Yönetimi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016.
- Russell, Bertrand, *İktidar*, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İzmir, 2021.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Şen, Muhammet, “Rusya'nın Kırım'ı İşgal Teşebbüsleri Karşısında Kırım Hanlığı Kuvvetlerinin Perekop Zaferi (1689)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12 (1), 2012, ss. 503-516.
- Turan, Mustafa, “II. Viyana Muharasası: Osmanlı Devleti'nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme”, *OTAM*, C. 9(9), 1998, ss. 389-429.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3/1, TTK Yayınları, Ankara, 2011.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 2, İstanbul, 1999, ss. 439-510.

Yücel, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Bellekten*, C. 38, 1974, ss. 657-708.